

AHISKA'DA İKİ BÜYÜK AĞIZ GRUBU: TEREKEME VE YERLİ TÜRK AĞZI**Serpil ERSÖZ*****Özet**

Ahıska, bugün Ardahan ili sınırında Gürcistan topraklarında kalmış bir Türk şehridir. Ancak Stalin'in 1944 yılındaki sürgününden sonra buradaki Türk nüfusu tamamen boşaltılmış, Asya içlerine sürgün edilmiştir. Sürgünden önceki Türk nüfusunu yerli Türkler ve Terekeme Türkleri oluşturmaktaydı. Bu çalışmada da, eski Ahıska coğrafyasındaki bu iki büyük Türk grubu arasındaki ağız farklılıklarının tespiti hedeflenmiştir. Bunlar ses ve şekil bilgisi ile söz varlığı düzeyinde incelenmiş, daha sonra da Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi ile kıyaslanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahıska, Ahıska Türkleri Ağızı, Terekeme Ağızı

TWO MAJOR DIALECT GROUPS IN AHISKA: DIALECT OF TEREKEME AND NATİVE TURKS**Abstract**

Ahıska is a Turkish city where is on the edge of Ardahan province but today in the territory of Georgia. After deportation in 1944 by Stalin, the Turkish population is completely emptied from there and their are exiled to Asia. Before the deportation, the Turkish population was consisted by native Turks and Terekeme Turks. In this study, phonetical, morphologica and lexical differences were identified between the two major Turkish groups. Then these are compare with Azerbaijan and Turkey Turkish.

Keywords: Ahıska, Dialect of Ahıska Turks, Dialect of Terekeme

Giriş:

Yüzölçümü 6260 km² olan Ahıska¹, Ardahan ili sınırında, bugünkü Gürcistan topraklarında, Adıgön, Ahıska, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka olmak üzere beş ilçeden ve bunlara bağlı toplamda 248 köyden² oluşan bir bölgenin adıdır. Ahıska Atabekleri 1578 Çıldır Savaşından sonra Osmanlı idaresine girer ve yeni kurulan Çıldır vilayetine bağlanır.³

250 yıl Osmanlı toprağı olan Ahıska'ya çok sayıda Türk yerleştirilmiş ve bu zaman dilimi içerisinde dil, din, kültür ve yaşam biçimleri açısından Ahıska ile Anadolu Türklüğü bütünleşmiştir. Fakat bölge 1829 Edirne Anlaşması'yla ikiye bölünmüş, güneyi Osmanlı Devleti, kuzeyi ise Çarlık Rusya sınırları içerisinde kalmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra çok sayıdaki Türk, Ahıska, Ahılkelek ve Batum'daki yurtlarını terk ederek

* Dr.; Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Ana Bilim Dalı, serpilerso@yaho.com.

¹ Rehman Seferov, Ayhan Akış, "Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S: 24, Güz 2008, Ankara 2008, s. 395.

² Köylerin ilçelere göre gruplandırılmış tam bir listesine şu adresten ulaşılabilir: <http://www.ahiskalilar.org/portal/modules.php?name=koylerimiz>

³ M. Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976, s. 294.

Anadolu içlerine göç etmek zorunda kalmış, Türklerden boşalan yerlere ise Ermeni ve Gürcü başta olmak üzere çok sayıda gayrimüslim ahali yerleştirilmiştir.⁴

İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra 14 Kasım 1944'te, bölgede yaşayan Müslüman Türklere güvenmeyen, onları bir tehdit olarak gören Çarlık Rusya aldığı bir kararla bölge halkını bir gece içinde trene bindirir ve Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'daki köylere sürgün eder.⁵

Ahıskalılar sürgünden yıllar sonra istedikleri başka memleketlere göç etme hakkını elde eder ancak tam olarak Ahıska'ya dönüş bir türlü gerçekleşemez.⁶ Büyük bir kısmı bugün (Ahıska'dan sonra) vatan olarak gördükleri Türkiye'ye yerleşmiştir. Diğer kısmı da çeşitli siyasi ya da sosyal sebeplerle dünyanın dört bir yanına dağılmış durumdadır.⁷

Ahıskalı yerli Türklerin ana yurtlarından dağılmadan önceki nüfusları, derlemelerden edindiğimiz bilgilere göre, Adıgön, Ahıska ve Ahılkelek ilçelerinde; Terekemelerin nüfusu da Aspınza ilçesinde yoğunlaşmıştır. Ahıska'nın özellikle Murakvali, Askeriya, Van, Kurtogabila, Lepesi, Buzmaret, Niyala ve Artahi köylerinin tamamına yakınının Terekemelerden oluştuğu

⁴ M. Fahrettin Kırcıoğlu, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 552-553.

⁵ Kıyas Aslan, *Ahıska Türkleri*, Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara 1995, s. 8.

⁶ Zakir Avcı - Zafer S. Tunçalp, *Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1994, s. 24-31.

⁷ Ahıska Türklerinin ve Terekemelerinin bugün yaşadıkları bölgeler ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Oskari Pentikäinen-Tom Trier, *Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks*, ECMI Working Paper # 21, Flensburg Germany 2004; Denika Blacklock, "Finding Durable Solutions For The Meskhetians", Tbilisi, Georgia, 6 June 2005; Sevil Piriyeva, *Ahıska Türkleri Azerbaycan'da*, Bakü 2005; Gülreyhan Novruzova, *Dağıstan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Dinî Hayatı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005; Nergis Biray, "Sürgünden Honaz'a Ahıska Türkleri", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı: 11, Denizli 2006, s. 54; Ayşegül Aydıngün - Çiğdem Balım Harding - Matthew Hoover - Igor Kuznetsov - Steve Swerdlow, *Meskhetian Turks*, Center of Applied Linguistics, Washington 2006; Mete Alım - Serkan Doğanay - Oğuz Şimşek, "Ülkemize Yönelik Göçlere Bir Örnek: Ahıska Türkleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, S: 15, 2006, s. 303-322; Seyfeddin Buntürk, *Rus Türk Mücadelesi'nde Ahıska Türkleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007; Abdurrahman Köksal, *Bişkek'te Yaşayan Ahıska Türklerinin Folklorik Değerleri ve Oyun Müzikleri*, Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2007, s. 19; İlmira Ragibova, *Kırgızistan'da Yaşayan Ahıska Türklerinin Folkloru*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008; Rehman Seferov-Ayhan Akış, "Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 24, Güz 2008, Ankara 2008; Murat Sürmeli, *İğdir'in Demografik Yapısında Göç ve Ahıska Türkleri Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı Sosyal Değişme Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010; Nurhayat Bilge "Conflict and Cultural Identity: Meskhetian Turks" 24rd Annual International Association of Conflict Management Conference Istanbul-Turkey, July 3 - 6, 2011; Nejla Günay, "Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskânı", *Bilgi*, Bahar 2012, S: 61; Muhammet İzzetoğlu, "Sibirya Treni Honaz'da Durdu", <http://www.ahiskapress.com/?p=8521>; Kenan Çetinkaya, Semanur Kodan, "Ahıska Turks in Philadelphia: Keeping Cultural Identity and Religion in a Multicultural Environment", *International Journal of Social and Human Sciences* 6 2012; Erdiç Demiray, "Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağıtılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri", *Turkish Studies*, S: 7/3, Yaz 2012, s. 877-885; Muhammet Kemalöğlu, "Terekeme-Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S: 1/3, 2012, s. 55-81.

söylenir.⁸ Ahılkelek ilçesinde de terekeme yerleşimi çoktur.⁹ Bunlar dışında eski Ahıska coğrafyasının diğer ilçe ve köylerinde de yoğun yerli Türk ve Terekeme yerleşimlerine rastlanır.

Terekeme ve Yerli Türk Ağzı:

Bugün Gürcistan sınırlarında kalan bölgede tarih boyunca Hurriler¹⁰, Kimmerler¹¹, Sakalar¹², Buntürkler¹³, Alanlar¹⁴, Hunlar¹⁵, Sabirler¹⁶, Hazarlar¹⁷ gibi pek çok kavmin yaşadığı bilinir. Bu bölge daha sonra Selçuklu¹⁸ ve Osmanlı¹⁹ hakîmiyetine girer. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kalabalık Oğuz ve Kıpçak boyları kitleler halinde buralara göç eder ve yerleşir.²⁰

1944 sürgünü yaşanmadan önceki döneme gelindiğinde ise, eski Ahıska bölgesinde iki büyük Türk grubu olduğu görülür. Bunlardan biri Terekemeler, diğeri ise yerli Türklerdir.²¹ Bu Türklerin etnik kökenleri ile ilgili olarak, Oğuz, Kıpçak ya da Oğuz-Kıpçak karışımı bir boy oldukları hakkında farklı görüşler vardır.²² Dil özelliklerine bakıldığında ise, Ahıska ağzının, Kıpçakça izler barındıran Oğuzca temelli bir dil olduğu görülür.

⁸ Sürgüne uğramış Ahıska Türklerinin Haklarını Koruma Derneği Başkan Yardımcısı Ahmet Köse'den alınan bilgi. Ancak bunlardan Niyala köyünde, yaptığımız derlemelerden edindiğimiz bilgilere göre, yalnızca Terekemelerin değil, yerli Türklerin de bu bölgede yoğun olarak yaşadığını söyleyebiliriz.

⁹ Fahri Valehoğlu (Hacılar), "Cevaxet (Ahılkelek) Karapapakları", Bizim Ahıska Dergisi, S: 9, s. 45-46.

¹⁰ Ekrem Memiş, "Ortadoğu'da Türklerin Varlığı Tartışmaları", Türkler Ansiklopedisi, C: 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.435-450.

¹¹ Taner Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", Türkler Ansiklopedisi, C: 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 597-610.

¹² İlhami Durmuş, İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993, s.31.

¹³ Marie Félicité Brosset (çev. Hrand D. Andreasyan; Haz.: Erdoğan Merçil) Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 16.

¹⁴ İlhami Durmuş, "Sarmatlar", Türkler Ansiklopedisi, C: 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 637-647.

¹⁵ Akdes Nimet Kurat, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Murat Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1992, s. 17.

¹⁶ Şerif Baştav, "Sabir Türkleri", Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C: V, S: 17-18, Nisan 1941, Ankara 1995, s. 53-99.

¹⁷ Zeki Velidi Togan, "Hazarlar", İslam Ansiklopedisi, C: V-I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 397-408.

¹⁸ İbrahim Kafesoğlu, Seçuklu Tarihi, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul 1972, s. 35.

¹⁹ M. Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976, s. 288-295.

²⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 76-81; Marie Félicité Brosset (çev. Hrand D. Andreasyan; Haz.: Erdoğan Merçil) Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 306-307.

²¹ Bu çalışmada her ikisi de Türk olan bu grupları birbirinden ayırmak için birine sadece Terekemeler, Terekemeler dışındaki diğer Türklerle ise yerli Türkler denmiştir.

²² Ahıska Türkleri ve Terekemelerinin etnik kökenleri hakkındaki farklı görüşler için bk. M. Fahrettin Kırzioğlu, Kars Tarihi, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 197; M. Fahrettin Kırzioğlu, Karapapaklar, Türkocağı Erzurum Şubesi Yayınları, Erzurum 1972; Ahmet Bican Ercilasun, Kars ili Ağızları, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983, s. 41; Orhan Yeniaras, Karapapak ve Terekemelerin Siyasi Kültür Tarihine Giriş, İstanbul, 1994; Mustafa Kalkan, "Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihi Gelişim Seyirleri", Bilig, S: 7, Güz 1998, s. 160-170; Ahmet Gökbek, Kıpçak Türkleri, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 158-159; Semra Alyılmaz, "Borçalı (Gürcistan) Karapapaklarının/Terekemelerinin Tarihi Dair", Yeni Türkiye Dergisi, (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı), S: 43, s. 288-291, Ankara 2002.

1944 sürgününden önceki Ahıska coğrafyasında bu iki büyük Türk grubunun, iki büyük ağız bölgesi oluşturmaktaydı. İşte bu yazıda da bu iki ağız grubunun ana hatlarıyla ortaya konmasına çalışılmıştır. Öncelikle, biri Terekemeler diğeri de yerli Türkler tarafından temsil edilen bu iki ağız grubunun birbirleri arasındaki belirgin ses ve şekil bilgisi ile söz varlığı farklılıkları ortaya konacak, sonrasında ise bu iki ağız grubu, coğrafi olarak yakın oldukları Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi ile kıyaslanacaktır.

Tespitler ve örnekler genellikle kendi derlemelerimiz sırasında aldığımız notlara dayanmaktadır. Bunun dışında konu ile ilgili daha önce yayınlanmış ağız çalışmalarından da faydalanılmıştır.²³

Fonetik Farklılıklar:

1. Terekeme ağızında kelime başında karakteristik olan *b>m*, kelime sonunda veya ortasındaki *v>y* akıcılışmaları yerli Türk ağızında görülmez veya kalıplaşmış birkaç kelimedede rastlanır:

	Terekeme Ağızı	Yerli Türk Ağızı
<i>b->m-</i>	<i>men,</i> <i>min-,</i> <i>mahana</i>	<i>ben,</i> <i>bin-,</i> fakat <i>maana</i>
<i>-v->-y-, -v>-y</i>	<i>döydü,</i> <i>söyünç,</i> <i>öy</i>	<i>dögdi,</i> <i>sevinç,</i> <i>ev</i>

2. Zamirlerin yönelme hali çekimleri ile tamlama, iyelik ve kişi eklerindeki /*η*/ sesi Terekeme ağızında korunurken yerli Türk ağızında /*n*°/ye döner:

	Terekeme Ağızı	Yerli Türk Ağızı
<i>Belli şartlardaki</i> <i>/η/</i> <i>sesinin durumu</i>	<i>maηa,</i> <i>saηa,</i> <i>munuη,</i> <i>ğadaη alēm,</i> <i>ğahsaηa</i>	<i>bene,</i> <i>sene,</i> <i>bunun,</i> <i>ğadan alēm,</i> <i>ğahsana</i>

²³ Bu makalede Ahıska ağızı ile ilgili yapılmış yayınlar arasından faydalandığımız çalışmalar şunlardır: Yılmaz Çebi, Bulanık Ağızı, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Basılmamış Bitirme Tezi, Erzurum 1972; Ömer Seviş, Ağrı İli Eleşkirt İlçesi Uzunyazı Köyü Ahıska Muhacirleri Ağızı, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Basılmamış Mezuniyet Tezi, Erzurum 1976; Semra Alyılmaz, Borçalılı Bilim Adamı, Eğitimci, Şair Valeh Hacılar Hayatı-Sanatı-Şiirleri, Devran Yayıncılık, Ankara 2003; Leyla Babatürk, Almatı Bölgesinde Yaşayan Ahıska Türklerinin Ağızı, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2008; İsmayıl Kazımov, Axısqa Türkləri: Dil, Tarih ve Folklor, Azerbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu, Bakı 2012; Muhammet Kemalöglü, "Terekeme-Karapapak Türkleri Ağızına Ait Sözcüklerden Örnekler - Muş Bulanık Çevresi" Türkiyat Mecmuası, S: 22/Bahar 2012, s. 61-97; Bahadır Güneş, "Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme Türkleri Ağızında İsim Çekim Ekleri", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, S:13, s.161-173, 2012; Bahadır Güneş, "Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme Türkleri Ağızında Karakteristik Ses Değişmeleri", İstanbul Kültür Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK) 2012, 27-28 Ağustos 2012, Basılmamış Bildiri, İstanbul 2012; Bahadır Güneş, "Çıldır Karapapak / Terekeme Ağızında Ünsüz Benzeştirmeleri" V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 19-22 Aralık 2012, Basılmamış Bildiri, Denizli 2012; Serpil Ersöz, Türkiye Ahıska Ahıska Ağızı, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2013.

3. Kelime ortasında ya da sonunda rastlanan $b > v$, $c > j$, $p > f$ sızıcılaşmaları Terekeme ağzının karakteristik özellikleri arasında yer alırken, yerli Türk ağzında bu değişmelere genellikle rastlanmaz:

	Terekeme Ağzı	Yerli Türk Ağzı
-b->-v-	<i>bava,</i> <i>baravar,</i> <i>çuvuḥ,</i> <i>ğurvan,</i> <i>ḥavar</i>	<i>baba,</i> <i>barabar,</i> <i>çubuh,</i> <i>ğurban,</i> <i>ḥabar</i>
-c->-j-	<i>geje,</i> <i>haji,</i> <i>vurajaḥ</i>	<i>gece,</i> <i>haci,</i> <i>vuracaḥ</i>
-p->-f-, -p->-f	<i>tof,</i> <i>ceḥhana,</i> <i>şafğa,</i> <i>ehbaflığa</i>	<i>top,</i> <i>cabhana,</i> <i>şabğa,</i> <i>ahbab</i>

4. Terekeme ağzında karakteristik olarak rastlanan $md > mn$, $nd > nn$, $rl > rr$, $sl > sd$, $tl > td$, $zl > zd$ benzetmeleri yerli Türk ağzında görülmez:

	Terekeme Ağzı	Yerli Türk Ağzı	
$md > mn$, $nd > nn$	<i>ğolumnan,</i> <i>altınnan</i>	<i>ğolumdan,</i> <i>altından</i>	<i>/md/ korunur,</i> <i>/nd/ korunur</i>
$sl > sd$, $şl > şd$	<i>rusdar,</i> <i>başdıḥ</i>	<i>ruslar,</i> <i>başluḥ</i>	<i>/sl/ korunur,</i> <i>/şl/ korunur</i>
$tl > td$	<i>atdar,</i> <i>ḥortdaḥ</i>	<i>atlar,</i> <i>ḥortlaḥ</i>	<i>/tl/ korunur</i>
$rl > rr$	<i>hazırradı,</i> <i>tarra</i>	<i>hazılladı</i> <i>talla</i>	<i>rl > ll</i>
$zl > zd$	<i>nazdı</i>	<i>nazli</i>	<i>/zl/ korunur</i>

5. Terekeme ağzında karakteristik olarak görülen yeterlik fiilinin olumsuz çekiminde görülen */m/* sesi üzerindeki ikizleşmeye, yerli Türk ağzında rastlanmaz.

	Terekeme Ağzı	Yerli Türk Ağzı
<i>Yeterlik fiilinin</i> <i>olumsuz çekimindeki</i> <i>/m/ sesinin durumu</i>	<i>vurammêr</i>	<i>tutamiyêr</i>

Morfolojik Farklılıklar:

1. İsimden isim yapan *+llk* eki, Terekeme ağzında genellikle düz ünlülü, yerli Türk ağzında ise yuvarlak ünlüdüdür:

	Terekeme Ağzı	Yerli Türk Ağzı
İsimden isim yapan +Ilk ekinin kullanımı	<i>acluḡ,</i> <i>ayruluḡ,</i> <i>hazırluḡ,</i> <i>esgerrih'</i>	<i>acluḡ,</i> <i>ayruluḡ,</i> <i>hazılluḡ,</i> <i>esgelluḡ</i>

2. Bildirme eki, Terekeme ağzında sones ünsüzü düşmüş olarak *+dl* şeklinde iken, yerli Türk ağzında *-dUr* olarak kullanılır:

	Terekeme Ağzı	Yerli Türk Ağzı
Bildirme ekinin kullanımı	<i>beladı</i>	<i>ḡılsızdur</i>

3. Zamir kökenli kişi eklerinin kullanıldığı zaman çekimindeki birinci ve ikinci kişi ekleri Terekeme ağzında *-(y)Am*, *-sAn* şeklinde geniş ünlülü, yerli Türk ağzında ise *-(y)Im*, *-sIn* şeklinde dar ünlülüdür. Zamanların birinci çokluk kişisi Terekeme ağzında *-ih/-ih'* şeklinde düz ünlülü iken, yerli Türk ağzında yalnızca *-uḡ* şeklinde yuvarlak ünlülüdür.

	Terekeme Ağzı	Yerli Türk Ağzı	
-(y)Am	<i>yataram</i>	<i>ederim, sürgünüm</i>	-(y)Im
-sAn	<i>saḡlıyersen</i>	<i>ḡatarsın, düşmensin</i>	-sIn
-ih/-ih'	<i>aḡlyerih'</i>	<i>duzlaruḡ</i>	-uḡ

4. Geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman için kullanılan ekler Terekeme ve yerli Türk ağzında birbirinden farklıdır. Geniş zaman için Terekeme ağzı *-er* ekini, yerli Türk ağzı *-r*, *-Ar*, *-Ir*, *-Ur* eklerini; şimdiki zaman için Terekeme ağzı *-er* ve *-Ir* eklerini, yerli Türk ağzı *-yér* ekini; görülen geçmiş zaman birinci çokluk kişi için Terekeme ağzı *-diḡ/-dih'*, yerli Türk ağzı *-duḡ* ekini kullanır. Öğrenilen geçmiş zaman için Terekeme ağzında ikinci ve üçüncü kişilerde genellikle *-f (<-p)* eki kullanılırken, yerli Türk ağzında yalnızca *-miş* tercih edilir.

	Terekeme Ağzı	Yerli Türk Ağzı
Geniş zaman çekimi	<i>bilerem,</i> <i>görerem</i>	<i>tökerim,</i> <i>görüüm</i>
Şimdiki zaman çekimi	<i>girersiyiz</i>	<i>giryérsiz</i>
Görülen geçmiş zaman çekimi	<i>aldıḡ,</i> <i>gördüḡ,</i> <i>ḡétdih'</i>	<i>alduḡ,</i> <i>gördüḡ,</i> <i>ḡétduḡ</i>
Öğrenilen geçmiş zaman çekimi	<i>gelifsey</i>	<i>gelmişin</i>

Yukarıda maddeler halinde verdiğimiz özellikler, aşağıdaki tabloda Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi ile kıyaslanmıştır²⁴:

		Terekeme A.	Yerli Türk A.	Azerbaycan T.	Türkiye T.
Ses Bilgisi	<i>b->m-</i>	X		X	
	<i>-v->-y-, -v>-y</i>	X			
	Belli şartlardaki / <i>ŋ</i> / korunur	X		X	
	Aynı şartlardaki <i>ŋ>n</i>		X		X
	<i>-b->-v-, -b>-v</i>	X			
	<i>-c->-j-, -c>-j</i>	X			
	<i>-p->-f-, -p>-f</i>	X			
	<i>md>mn</i>	X		X	
	<i>nd>nn</i>	X		X	
	<i>rl>rr</i>	X		X	
	<i>şl>şd</i>	X		X	
	<i>tl>td</i>	X		X	
	<i>zl>zd</i>	X		X	
	Belli şartlardaki <i>m>mm</i>	X		X	
Şekil Bilgisi	<i>+d*r</i> bildirme eki yapısı		X		X
	<i>-(y)Im, -sIn</i> kişi ekleri		X		X
	<i>-r, -Ar, -Ir</i> geniş z.e.		X		X
	<i>-y*r</i> şimdiki zaman yapısı		X		X
	<i>-miş</i> öğrenilen geçmiş z.e.	X	X	X	X
	<i>+d*</i> bildirme eki yapısı	X		X	
	<i>-(y)am, -san</i> kişi ekleri	X		X	
	<i>-Ar</i> geniş z.e.	X		X	
	<i>-*r</i> şimdiki zaman yapısı	X		X	
	<i>-f</i> ya da <i><-p, -b</i> öğrenilen geçmiş z.e.	X		X	

Söz Varlığındaki Farklılıklar: Tespit edebildiğimiz birkaç örnek aşağıda Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak sıralanmıştır²⁵.

Azerbaycan Türkçesi	Terekeme Ağzı	Yerli Türk Ağzı	Türkiye Türkçesi
<i>apar-</i>	<i>apar-</i>	<i>götür-</i>	<i>götür-</i>
<i>ata</i>	<i>ata</i>	<i>baba</i>	<i>baba</i>
<i>aya!</i>	<i>aya!</i>	<i>ola!</i>	<i>ulan! lan!</i>

²⁴ Buradaki kıyas genel olarak Azerbaycan Türkçesi yazı dili ile yapılmıştır. Ancak bazı fonetik ve morfolojik şekillerin yalnızca yazı dilinde kaldığı, konuşma dilinde ise farklı kullanımların hâkim olduğu bilinmektedir. Örneğin, yazı dilinde *+dlr* şeklinde görünen bildirme ekinin, konuşma dilindeki hâkim telaffuzu *+dl'*dir. Aynı şekilde sonesi /*n*/ olan kelimelerden sonra gelen, örneğin, bulunma ve ayrılma hali eklerinin telaffuzu yazı dilindekinden farklıdır. Bu tür kelimeler, örneğin *senden* olarak yazılır, *sennen* şeklinde söylenir. Yaptığımız kıyaslarda, herhangi bir bölge ağzına değil de, Azerbaycan Türkçesi konuşma dilinin geneline hâkim olan bu şekiller esas alınmıştır. Azerbaycan Türkçesi konuşma dili için doğal bir fonetik eğilim olarak karşımıza çıkan bu tür tercihlerin tespitinde yardımlarını gördüğüm öğrencimiz Maliheh Azizpour'a teşekkür ederim.

Bu tablodaki kıyaslarda, ayrıca şu çalışmalardan da faydalanılmıştır: Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971; Semih Tezcan, Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1978; Ahmet Buran - Ercan Alkaya, Çağdaş Türk Lehçeleri, Akçağ Yayınları, Ankara 2001; Ahmet Bican (Ed.), Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

²⁵ Tabloda verilen sözlerin Azerbaycan Türkçesindeki karşılıkları için şu sözlüklere bakılmıştır: Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994; Yaşar Akdoğan, Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük, 2 Cilt, Beşir Yayınevi, İstanbul 1999.

<i>bala, uşah</i>	<i>bala, uşah</i>	<i>çocuk</i>	<i>çocuk</i>
<i>ğayıt-</i>	<i>ğayıt-</i>	<i>dön-</i>	<i>dön-</i>
<i>ğonağ</i>	<i>ğonağ</i>	<i>misafir</i>	<i>misafir</i>
<i>hancarı, henceri</i>	<i>hancarı, henceri</i>	<i>nesil, ne tevür, ne teer</i>	<i>nasıl</i>
<i>hara, harda</i>	<i>hara, harda</i>	<i>nere, nerede</i>	<i>nere, nerede</i>
<i>layla</i>	<i>layla</i>	<i>ninni</i>	<i>ninni</i>
<i>neve</i>	<i>neve</i>	<i>torun</i>	<i>torun</i>
<i>ohşa-</i>	<i>ohşa-</i>	<i>benze-</i>	<i>benze-</i>
<i>öz</i>	<i>öz</i>	<i>kendi</i>	<i>kendi</i>
<i>tap-</i>	<i>tap-</i>	<i>bul-</i>	<i>bul-</i>
<i>tike</i>	<i>tike</i>	<i>parça</i>	<i>parça</i>

Tabloya bakıldığında, yerli Türk ağzındaki Oğuzca *bul-*, *benze-*, *dön-* ve *kendi* sözlerinin karşısında Terekeme ağzında Kıpçakça *tap-*, *ohşa-*, *kayıt-* ve *öz* sözcükleri bulunur.²⁶ Bu birkaç örnekten hareketle, Terekeme ağzının söz varlığında Kıpçakça, yerli Türk ağzının söz varlığında ise Oğuzca unsurların daha çok olduğu sonucuna varılabilir.

Sonuç:

Bu yazıda, öncelikle 1944 sürgününden önceki eski Ahıska coğrafyasında biri Terekeme Türklerine diğeri de yerli Türklere ait iki büyük ağız grubu olduğu ortaya konmuş ve bu iki grubun, çok genel hatlarıyla, birbirinden belirgin şekilde ayrılan yönlerine dikkat çekilmiştir. Daha sonra ise Terekeme ağzı ve yerli Türk ağzı arasındaki bu farklılıklar, Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile kıyaslanmıştır. Bu kıyas sonucunda yerli Türk ağzının Türkiye Türkçesi, Terekeme ağzının da Azerbaycan Türkçesi ile daha yakın olduğu görülmüştür.

Bu iki ağzın şekillenmesinde, farklı zamanlarda bölgeye gelip yerleşen kalabalık Oğuz ve Kıpçak boyları etkili olmuştur. Dilin hem fonetik ve morfolojik yapısında, hem de söz varlığında kendini gösteren bu etkinin derecesi, yerli Türk ağzında ve Terekeme ağzında birbirinden farklıdır. Bu bağlamda Terekeme ağzındaki Kıpçakça unsurların, yerli Türk ağzına göre nispeten daha çok olduğu söylenebilir. Bu iki grup arasındaki belirgin ağız farklılığı, tek bir küçük coğrafi bölgede yaşamış olan Terekemeler ile yerli Türklerin farklı boylara ait olduğunun bir işareti olarak da görülebilir.

Çeviriyazı İşaretleri:

ë: Kapalı /e/ ünlüsü.

ğ: Art damaktan çıkan /g/ sesi.

²⁶ Gürer Gülsevin'in *denk çiftler* olarak adlandırdığı bu tür kelimelerle ilgili daha fazla örnek için bk. Gürer Gülsevin, "Kutadgu Bilig'in Dilinde Lehçelerin Özellikleri: denk çiftler", *Turkish Studies*, C: 2/2, Bahar 2007, s. 276-299. <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/say4/gulsevingurer.pdf>

h: Art damaktan çıkan sızıcı /h/ sesi.

h': Ön damaktan çıkan sızıcı /h/ sesi.

k: Art damaktan çıkan /k/ sesi.

ŋ: Genizden çıkan /n/ sesi.

Kaynaklar:

- AKDOĞAN, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük*. 2 Cilt. İstanbul: Beşir Yayınevi.
- ALIM, M., DOĞANAY, S. ve ŞİMŞEK, O. (2006). Ülkemize Yönelik Göçlere Bir Örnek: Ahıska Türkleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15, 303-322.
- ALTAYLI, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ALYILMAZ, S. (2002). Borçalı (Gürcistan) Karapapaklarının/Terekemelerinin Tarihine Dair. *Yeni Türkiye Dergisi, (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı)*, 43, 288-291.
- ALYILMAZ, S. (2003). *Borçalılı Bilim Adamı, Eğitimci, Şair Valeh Hacılar Hayatı-Sanatı-Şiirleri*, Ankara: Devran Yayıncılık.
- ASLAN, K. (1995). *Ahıska Türkleri*. Ankara: Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- AVŞAR, Z. ve TUNÇALP, Z. S. (1994). *Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- AYDINGÜN, A., HARDİNG, Ç. B., HOOVER, M., KUZNETSOV, I. ve SWERDLOW, S. (2006). *Meskhetian Turks*. Washington: Center of Applied Linguistics.
- BABATÜRK, L. (2008). *Almatı Bölgesinde Yaşayan Ahıska Türklerinin Ağzı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAŞTAV, Ş. (1995). Sabir Türkleri. *Belleten*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, V, 17-18, 53-99.
- BİLGE, Nurhayat. (2011). Conflict and Cultural Identity: Meskhetian Turks. *24rd Annual International Association of Conflict Management Conference Istanbul-Turkey*, July 3 – 6.
- BİRAY, N. (2006). Sürgünden Honaz'a Ahıska Türkleri. *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, 11.
- BLACKLOCK, D. (2005). Finding Durable Solutions for the Meskhetians. *Tbilisi, Georgia*, 6 June 2005.
- BROSSET, M. F. (çev. Hrand D. Andreasyan; haz.: Erdoğan Merçil). (2003). *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BUNTÜRK, S. (2007). *Rus Türk Mücadelesi'nde Ahıska Türkleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- BURAN, A. ve ALKAYA, E. (2001). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- ÇEBİ, Y. (1972). *Bulanık Ağzı*. Basılmamış Bitirme Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- ÇETİNKAYA, K. ve KODAN, S. (2012). Ahıska Turks in Philadelphia: Keeping Cultural Identity and Religion in a Multicultural Environment. *International Journal of Social and Human Sciences*, 6.
- DEMİRAY, E. (2012). Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağıtılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri. *Turkish Studies*, 7/3, 877-885.
- DURMUŞ İ. (2002). Sarmatlar. *Türkler Ansiklopedisi*, C:1, 637-647. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- DURMUŞ, İ. (1993). *İskitler (Sakalar)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (1983). *Kars İli Ağzı Ses Bilgisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (Ed.). (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERSÖZ, S. (2013). *Türkiye Ahıskalıları Ağzı*. Basılmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.
- GÖKBEL, A. (2000). *Kıpçak Türkleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÜLSEVİN, G. (2007). Kutadgu Bilig'in Dilinde Lehçelerin Özellikleri: denk çiftler. *Turkish Studies*, 2/2, 276-299, <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi4/gulsevingurer.pdf>
- GÜNAY, N. (2012). Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskâmı. *Bilig*, 61, 121-142.
- GÜNEŞ, B. (2012). Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme Türkleri Ağzında İsim Çekim Ekleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 13, 161-173.
- GÜNEŞ, B. (2012). Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme Türkleri Ağzında Karakteristik Ses Değişimleri. *İstanbul Kültür Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK) 2012, 27-28 Ağustos 2012*, İstanbul: Basılmamış Bildiri.
- GÜNEŞ, B. (2012). Çıldır Karapapak / Terekeme Ağzında Ünsüz Benzeştirmeleri. V. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 19-22 Aralık 2012*, Denizli: Basılmamış Bildiri.
- <http://www.ahiskalilar.org/portal/modules.php?name=koylerimiz>
- İZZETOĞLU M. "Sibirya Treni Honaz'da Durdu", <http://www.ahiskapress.com/?p=8521>.
- KAFESOĞLU, İ. (1972). *Seçuklu Tarihi*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
- KALKAN, M. (1998). Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihî Gelişim Seyirleri. *Bilig*, 7, 160-170.
- KAZIMOV, İ. (2012). *Axısqa Türkləri: Dil, Tarih ve Folklor*. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu.
- KEMALOĞLU, M. (2012). Terekeme-Karapapak Türkleri Ağzına Ait Sözcüklerden Örnekler - Muş Bulanık Çevresi. *Türkiyat Mecmuası*, 22/Bahar, 61-97.
- KEMALOĞLU, M. (2012). Terekeme-Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1/3, 55-81.

- KIRZIOĞLU, M. F. (1953). *Kars Tarihi*. İstanbul: Işıl Matbaası.
- KIRZIOĞLU, M. F. (1972). *Karapapaklar*. Erzurum: Türkocağı Erzurum Şubesi Yayınları.
- KIRZIOĞLU, M. F. (1976). *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- KIRZIOĞLU, M. F. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KÖKSAL, A. (2007). *Bişkek'te Yaşayan Ahıska Türklerinin Folklorik Değerleri ve Oyun Müzikleri*. Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek: Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KURAT, A. N. (2002). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Murat Kitabevi.
- MEMİŞ, E. (2002). Ortadoğu'da Türklerin Varlığı Tartışmaları. *Türkler Ansiklopedisi, C:1*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- NOVRUZOVA, G. (2005). *Dağıstan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Dini Hayatı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Enstitüsü.
- PENTİKÄİNEN, O. ve TRIER, T. (2004). Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks. *ECMI Working Paperi, 21*, Flensburg Germany.
- PİRİYEVA, S. (2005). *Ahıska Türkleri Azerbaycan'da*. Bakü.
- RAGİBOVA, İ. (2008). *Kırgızistan'da Yaşayan Ahıska Türklerinin Folkloru*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- SEFEROV, R ve AKIŞ, A. (2008). Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 24*, 393-411.
- SEVİŞ, Ö. (1976). *Ağrı İli Eleşkirt İlçesi Uzunyazı Köyü Ahıska Muhacirleri Ağzı*. Basılmamış Mezuniyet Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- SÜRMEİLİ, M. (2010). *Iğdır'ın Demografik Yapısında Göç ve Ahıska Türkleri Örneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TARHAN, T. (2002). Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler. *Türkler Ansiklopedisi, C:1*, 597-610. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- TEZCAN, S. (1978). *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOGAN, Z. V. (1997). Hazarlar. *İslam Ansiklopedisi, C:V-I*, 397-408. Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- VALEHOĞLU (HACILAR), F. (2008). Cevaxet (Ahılkelek) Karapapakları. *Bizim Ahıska Dergisi, 9*, 45-46.
- YENİARAS, O. (1994). *Karapapak ve Terekemelerin Siyasi ve Kültür Tarihine Giriş*. İstanbul.